

Pest-Buda olajmécseitől a budapesti fénycsövekig

ADALÉKOK A FŐVÁROS VILÁGÍTÁSÁNAK TÖRTÉNETÉHEZ

Az ember harca a félelmetes é' hosszú éjszaka megrövidítéséért mintegy félmillió évvel ezelőtt kezdődhetett. Az első villámsújtotta fától lopott tűz világosságot, biztonságot jelentett, s innen indult el diadalútjára a fény.

Először az égő fahasabok kékes-sárga fénye, majd a szurokfáklyák sárgás-vörös lángja lopott el egy-egy órát az éjszakából. Aztán az ember rájött arra, hogyha valami rostos anyagot olajjal, vagy zsírral töltött csészébe helyez és ezt meggyújtja, addig ontja fényét, amíg tart az olaj, a zsír...

Homérosz hősei még lódogó fáklyák fénye mellett lakmároztak, de 400 évvel később már számtalan apró olajmécsecses lágy fénye világította meg az istenek templomait. A hét világcsoda egyike, a Pharosz-szigetén épült 160 m magas fehér márvány világítótorony már 50-60 km távolságra látszó fényt sugárzott. Pompei házaiban mártákosos tálakhoz hasonló edények

orrából kiálló lámpabélen égett, árasztotta fényét a növényi olaj.

Évszázadok múltak, s a lámpa alig változott. A középkori kastélyokban majdnem ugyanolyan lámpák világítottak, mint Pompei házaiban.

A világítás fejlődése, a lámpa születése emberek százainak és ezreinek munkája, felfedezése. Az első fényforrás az égés volt, s a fejlődés elején csak az égés anyaga változott; szurok, fagygyú, növényi olaj követték egymást. 1000 éven át csak füstölgő, bűzös olajlámpák világítottak, azután jött a gyertya, amely évszázadokon át szinte egyeduralkodó volt. A petróleumlámpák is csak nagyon nehezen győzedelmeskedtek felette. Egy korabeli szerző így írt:

„...azóta, hogy a lámpák dívatba jöttek, még a fiatal emberek is szemüveget kezdenek hordani. Jó szemük csak az öregeknek van, akik gyertyafénnyel írnak és olvasnak”.

3 krajcár — egy akó bor után

Az első közvilágítás, amelyről tudomásunk van, 1558-ban Párizsban született meg. Ez azonban csak egy-egy, az utcán elhelyezett lámpából állt. A rendszeres közvilágítás Párizsban is csak 1667-ben kezdődött. Addig felsőbb parancsra a lakosság holdtalan éjszakákon mécses volt köteles utcai ablakában égetni. Bécsben az utcai világítás 1687-ben kezdődött.

Pesten csak 13 évvel később — 1790. január 1-én — gyuladt ki az első 300 repceolajlámpa. A világítás azonban

170 év előtti olajlámpás

csak éjjelig tartott, s csupán farsangkor égett tovább is. 1803-ban 707 olajlámpa szórtá

a fényt Pest utcáin, s a korabeli külföldi utazók Pest világítását pazarabbnak ítélték Berlinénél is.

Kezdetben háromsarkos (—éü) egyszerű bádóglámpásokat használtak, levehető bádókalappal, alul nyitható fennékel a lámpatest (lángzó) bevezetésére. Az olaj felvételére szolgáló lámpatestet négysarkos bádóglemezből készítették, ennek testéből hajlított kis bélcso vezetett ki. E lámpákat eleinte egyszerűen a falra, vagy faoszlopra akasztották.

„Záróra-rendelet” — 1715-ben

Érdemes megemlíteni, hogy Pesten az utcai világítás bevezetéséig az 1715 szeptemberében kiadott rendelet volt hatályban, amely szerint: esti harangzás után nyáron 9 órán, télen pedig 8 órán túl senki a kocsmában, a vendéglőben, vagy az utcán ne talál-tassék, mert különben az ügynek haladéktalanul bekísértetnek és megbüntettetnek. Aki pedig éjszaka lenne kénytelen haza menni, annak megparancsoltatik, hogy égő gyertya, vagy lámpás nélkül ne talál-tassék, hanem alkal-

mazkodjék mindenki a parancshoz...

Ez a rendelkezés volt az első „záróra-rendelet”, amely védte a polgárjogokat az éjszakai támadások ellen. Ebből az időből ered az éjjeli-őr intézménye is. Az éjjeli-őrök, a túlközlő bakterek még a múlt század végén is beharagolták a csendes éjszakába, kézilámpáikat lobátlva:

Kilencet ütött az óra,
Kiki menjen nyugovóra.
Tűzre, vízre vigyázatok,
El ne éjjen a házatok.

A „csinált levegő”

A gázvilágítás feltalálójának általában William Murdochot tartják, aki Wattnak — a gőzgép angol feltalálójának — volt munkatársa. Így hirdeti ezt a redrathi lakóházban elhelyezett emléktábla is. A valóságban azonban a világitógáz feltalálásáért Peter Minkellers németalföldi vegyész írti meg az elismerés. Minkellers léggömb-kísérleteket végzett, és a gáz éghetőségét 1785-ben tantermenek világítására is felhasználta. 1784-ben megjelent értekezésében már utalt a gáz világítóképessegre, és azt is megírta, hogy a gáz mésszel tisztítható.

A gáznak utcai világításra történő alkalmazása 1814 április elsejével kezdődött a londoni St. Margaret városrészben. A kísérletek minden városrészben felülmúltak, s rövidesen Anglia más városaiban

is bevezették a gázvilágítást. A szigetországból lassanként átkerült a kontinensre is, előbb Franciaországba és Németországba, majd Ausztriába és Magyarországra is. Párizsban 1817-ben, Bécsben 1833-ban, Pozsonyban pedig 1836-ban villantak fel az utcai gázlángok.

A magyar főváros csak 1846-ban kötötte meg az első szerződést az utcai gázvilágítás bevezetésére. A szerződés életbeléptetését azonban megakadályozta a közben kitört szabadságharc. Tíz év telt el, míg újra napirendre került a főváros gázvilágítása: 1855-ben a Trieszti Általános Gáz-társasággal 25 éves szerződés jött létre, és megkezdődött az első gázgyár építése az akkori Lóvásártéren (mai Köztársaság tér). Az egy évig tartó építkezés során 45 km hosszú csőhálózatot fektettek le, és

Olajlámpavilágítás az Erzsébet téren 1840-ben

1856. december 23-án Pest utcáin kigyullad az első 838 utcai gázlámpa. Ugyanekkor a városban még 9148 egyéb ma-

gángázlámpa is volt. Buda csak később, 1862-ben részesült utcai gázvilágításban.

Tehel Lajos és követői

Az utcai gázvilágítást természetesen Pesten is meg-előzte az egyes magángázlámpák felvillanása. Tehel Lajos, a Nemzeti Múzeum gondnoka már 1816-ban kísérletezett gázvilágítással. A „Tudományos Gyűjteménytár” 1817. évi I. köt. 117 oldalán ezeket olvashatjuk:

„Gázvilágítás. Pest, Sz. K. Városában T. Tehel Lajos Doktor, a Nemzeti Múzeum érdemes tagja, csinált levegő (Gas) által próbált az utcának éjjeli megvilágítására, nagy szerencsével”.

Egy évvel később már a következő cikk jelent meg:

„A Szesz (Gáz) által való világítás terjedése. Érdemes Hálter János, Warasdi patikás mind patikáját, mind dolgozó műhelyét köszönből kifejtett Szesszel világítva egy időtől fogva. Vajha ezen hasznos és jeles világítás terjedéséről köszönnel bővelkedő Hazánkban több példákat is mutathatnánk”.

1827-ben pedig a „Hasznos mulatságok” című lapban a következő cikk jelent meg:

„Gázzal való világosítás. Kappel Fidirik Pesti nagy Kereskedő, Kästner August által tulajdon házában gáz készüléket csináltatott, s' repce olajból készített gázzal tett próbát, mely igen jól sült el annyira, hogy ezen gáz erejére, s' tiszta lángjára nézve semmivel sem alább való annál, mellyet nem régebben Brown Angol és Austriai tartományokba behozni akart, és amely behozá-

tása felül már alkudozások is tartottak. Kappel Úr nem csak házában belsejét világosította meg ilyen módon, hanem az útszára is egy lámpást csináltatott, a' mellyben égő gőz világossága csak nem a' fél útszáig hosszúra elhatott. Ezen lámpással ugyanezen hónap 5-ikén tétett az első próba, mely a' föllebb említett Angol ígéretének nem csak mindenkben megfelelt, hanem sokakban azt fölül is haladta. Ezen érdemes és iparkodó hazánkfőtől, ki mindenkben igyekezik a' hazai díszet öregbíteni, és annak tinosodását elősegíteni, reménylünk, hogy kezdet szép pályájának közepén meg nem állapodik. Nem a' viasz, nem a' faegyű, sem az olaj égéséhez, hanem az igazi napfény világosságához hasonlít a' gáz világossága. Ily világitással már az előtt több esztendőkkél néhai Tehel Úr a' Magyar Museumnak volt egyvük Gondviselője Szerentsés próbát tett a' M. Múzeum épülete előtt”.

1837-ben megnyílt a Nemzeti Színház, ahol már gázvilágítás fényénél folytak az előadások. Erről Jókai Mór is megemlékezik, és azt írja, hogy a színháznak már a negyvenes évek elején saját gázfűzője volt. A házi tűzön főtt gázzal világították a nemzet első színházát. „Ennek a gáznak egy kicsit áporodott savanyúképoszta szaga volt, de eltűrtük azt nemzeti büszkeségből” — írta a nagy mesélő. Az 1840-ben megnyílt Pilvax-kávéházban is gázvilágítás volt.

1856 decemberétől a gázvilágítás egyre jobban terjedt. Felépült a ferencvárosi új gázgyár, majd egy harmadik gázgyár is épült 1910-ben,

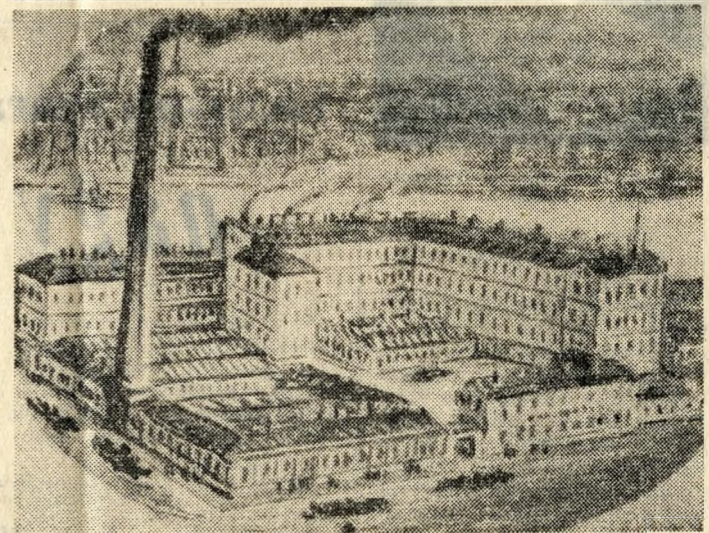
amikor a főváros megváltotta a gáz-társaságot. Ekkor már 420 000 gázlámpa volt a fővárosban.

Villanyfény a takarékpénztár palotáján

A villamosítás magyarországi történetének első szakasza a Ganz-gyár történetével forrott össze.

A villamos fénynek a gázvilágítást helyettesítő felhasználására külföldön már 1843-ban tettek kísérleteket. E kísérletek nyomán Mechwart András, a Ganz és Társa Vasöntő és Gépgyár vezetője 1878-ban villamososztály létesítését határozta el, az új osztály vezetését pedig az akkor 25 éves Ziperowsky Károlyra bízta. A kis műhely a gyár Kacska utca 18. számú épületében helyezkedett el, ahol egy művezető és hat munkás segítségével már az első évben egyenáramú dinamógépet szerkesztettek. A dinamó ivlámpát táplált (16 voltos, 12 amperest), és elké-

Miután a kérelem elintézésére késelt, a Ganz-gyár elhatározta, hogy megismerteti az elektromos világítást a Főváros lakosságával, s e célból a Fővárosi Takarékpénztár Kálvin téri palotájának kivilágítására készültek. Erre a homlokzati kivilágításra mind a Tanács, mind a Takarékpénztár igazgatósága meadta az engedélyt, és 1879 áprilisában fel is állították a berendezést. A főváros lakossága memismerkedett a villamosvilágítással. Am a propaganda-célokat szo'gáló kivilágításra hirtelen nagyon komoly gyakorlati szükség lett: a teljes berendezést a szegedi árvízhez szállították, hogy az éjszakai gátépítésnél világítson a munkásoknak

Egykori rajz: ahol a magyar villanyvilágítás első fellegvára volt — a Ganz Vagon és társa Vasöntő és Gépgyár az 1860-70-es években

szülte után a gyár öntőműhelyében került felhasználásra.

Az első kísérletek sikere Mechwartot arra készítette, hogy a villamosvilágítás ügyében a Főváros Tanácsához forduljon:

„Huzamosabb idő óta villamosvilágításra szolgáló gépek gyártásával foglalkozván, azon indítványal bátorokodunk a T. Tanács elé fordulni, hogyha netán Budapest területén, a város bizonyos utcája, vagy tere ily módoni kivilágítását célszerűnek tartja, s erre vonatkozással kísérletek tétele kívánatossá válik, ezek meg-ejtésével alulírott céget méltóztatassék megbízni, egyúttal készeknek nyilatkozunk a T. Tanács által kívánt szóbeli felvilágosítást megadni. 1878. november 25-én Mechwart”.

Az első budapesti villamos közvilágításra 1881-ben a Rudolf trónörökös tiszteletére rendezett ünnepségek alkalmával került sor, amikor a város különböző pontjain 36 Ganz-gyári ivlámpát szereltek fel. A Lánchidat, a Kerepesi-, az Albrecht- és a Sugár-utat, továbbá a budai alagút kapuit világították meg. Bár 1879-ben az óbudai tornacsarnokban és a Császárfürdőben már egy-egy ünnepség alkalmával bemutatották az „új fényt”, ilyen nagyszabású bemutatóra ekkor nyílt először alkalom. 1881-ben létesült az első magánvilágítási berendezés, a Brenner-kávéházban.

(Folytatjuk.)